

TƏHMƏZOVA AIDA
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Tibb Universiteti
"Azərbaycan tarixi" kafedrası
E-mail: Aida_BT58@hotmail.com

DÜNYANIN MÜASİR ENERJİ XƏRİTƏSİ VƏ AZƏRBAYCAN

Açar sözlər: enerji təhlükəsizliyi, hasilatçı, tranzit, istehlakçı, şaxələndirmə.

Ключевые слова: Энергетическая безопасность, производитель, транзит, потребитель, распространение (диверсификация)

Key words: energy security, producer, transit, consumer, diversification

XX-XXI əsrlərin qovşağında enerji təhlükəsizliyi problemləri yenidən böyük aktualıq kəsb etməyə başlamışdır. Dünyanın iqtisadi və geosiyasi sistemlərində baş verən köklü dəyişikliklər neft bazarına da təsirsiz qalmamış, «günəş altında yer» uğrunda OPEK-ə üzv və üzv olmayan dövlətlər arasında rəqabəti gücləndirmişdir. Nəticədə dünya neft bazarında qeyri-sabitlik artmış, xüsusilə də, tələb və təklif, habelə qiymətqoyma sahələrində belə meyillər özünə möhkəm yer tutmuşdur.

Bu bir həqiqətdir ki, dünyanın enerji xəritəsində ən nüfuzlu subyekt OPEK-dir. 1960-cı ildə yaradılmış OPEK-ə İran, İraq, Küveyt, Səudiyyə Ərəbistanı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Qətər, Qabon, Liviya, Venesuela, İndoneziya, Əlcəzair və Nigeriya daxildir (1, s.26).

Dünyanın kəşf olunmuş neft ehtiyatlarının 135,7 mlrd. tonu, başqa sözlə 77,6 %-i məhz OPEK-ə məxsusdur (2, s.107). Bu təşkilat çərçivəsində Səudiyyə Ərəbistanı, İraq və İranın ümumi neft ehtiyatı 71 trln. barelə və ya dünya neft ehtiyatlarının 1/3-nə bərabərdir (1, s.27).

OPEK daxilində və ümumiyyətlə dünya neft bazarında həlledici amil Səudiyyə Ərəbistanıdır. Kəşf olunmuş dünya neft ehtiyatlarının 1/4-i, OPEK obyektlərində çıxarılan neftin isə 1/3-i məhz bu dövlətə məxsusdur (3, s.96).

Dünya neft bazarında qiymətlərin «elastikliyi»nin formalaşmasında da Səudiyyə Ərəbistanının təsir imkanları genişdir. Dünya bazarında isə qiymətlərin bir barelə görə 1986-cı ildə qeydə alınmış 8,82 dollardan (4. s.142) 2008-ci ildə 147 dollaradək (5) qalxması halları baş vermişdir. Hal-hazırda bu göstərici 80 dollardan yüksəkdir (6).

Göründüyü kimi, OPEK ölkələrinin dünya neft bazarına, burada cərəyan edən proseslərə güclü təsir etmək imkan və mexanizmləri vardır. Lakin bu təşkilat çərçivəsi daxilində də ziddiyyətlər üçün kifayət qədər şərait vardır. İran, İraq, Liviya və Əlcəzair dövlətləri OPEK-in radikal qruplaşmasına aid edilir. Düzdür, İraqda Səddam Hüseyn rejimi devrildikdən sonra bu dövlətin dünya neft bazarında fəallıq əmsalı aşağı düşübdür, lakin istisna deyildir ki, bu proses yenidən başlasın. Bir çox ekspertlər hətta iddia edirlər ki, müasir İraq dünya bazarına böyük həcmdə enerji məhsulları çıxardıqdan sonra OPEK daxilində ziddiyyətlər daha da dərinləşə bilər. İranın da neft bazarında davranışı çətin proqnozlaşdırılandır, çünki əsasən siyasi və ideoloji motivlərdən qaynaqlanır, başqa sözlə qərb dövlətləri və qərbyönlü ərəb ölkələri ilə qarşıdurma ilə səciyyələnir.

Beləliklə, dünyanın enerji xəritəsinə və onun XX-XXI əsrin qovşağındakı real mənzərəsinə nəzər yetirdikdən sonra belə bir qənaətə gəlmək olar ki, OPEK ölkələrinin, xüsusilə də Fars Körfəzi Ərəb Dövlətləri Əməkdaşlıq Şurasına üzv olan dövlətlərin (Bəhreyn, Oman, Küveyt, Qətər, Səudiyyə Ərəbistanı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri) perspektivdə də dünya enerji bazarında xüsusi çəkisi kifayət qədər böyük olacaqdır.

Eyni zamanda bu statusun qorunub saxlanması alternativ enerji mənbələrinin, xüsusilə də yeni zəngin neft-qaz mərkəzlərinin meydana gəlməsi nəticəsində xeyli dərəcədə çətinləşəcəkdir. Böyük neft-qaz potensialına malik Xəzər akvatoriyası belə mərkəzlərdən biridir. Azərbaycan bu

akvatoriyanın geniş neft və qaz ehtiyatlarına malik dövlətdir. Ölkənin təsdiq edilmiş enerji ehtiyatları 1,5 mlrd. tondan artıq neft və 2 trln. m³ qazdan ibarətdir. «Əsrin müqaviləsi» imzalandığı tarixdən bu günə qədər Azərbaycan Respublikasında 308 mln. ton neft hasil edilmişdir. (7). 2007-ci ildən başlayaraq neftin ixracı ilə yanaşı, Azərbaycan öz enerji tələbatını tam şəkildə ödəyərək təbii qaz ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir.

Xəzər regionunun böyük neft və qaz resursları beynəlxalq bazarların enerji daşıyıcıları ilə sabit və təhlükəsiz formada təchiz edilməsinə geniş imkanlar açır və bununla da istehlakçı ölkələrin enerji təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə töhvə verir. Neft və qaz sektorunda son zamanlar həyata keçirilmiş layihələr nəticəsində Azərbaycan həmin xüsusi prosesdə mühüm rol oynamağa başladı. Dünyanın aparıcı beynəlxalq enerji şirkətləri ilə effektiv və uzunmüddətli əməkdaşlıq, «Azəri-Çıraq-Günəşli» və «Şahdəniz» yataqlarının işlənilməsinə, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Cənubi Qafqaz Boru kəmərləri və s. bu kimi bir sıra böyük layihələrin həyata keçirilməsinə şərait yaratdı.

2009-cu ildə Azərbaycanda 27 mlrd. m³ qaz hasil edilmiş, onun 8 mlrd. m³-i Cənubi Qafqaz boru kəməri ilə Gürcüstana, Türkiyəyə və Yunanıstana ixrac edilmişdir. Təbii qazın ixrac və hasilat həcmi «Şahdəniz»də qaz kondensat yatağının ikinci fazasının və digər kəşfiyyat işlərinin başlanması, perspektiv strukturlarda hasilatın aparılması sayəsində iki dəfədən çox olacağı proqnozlaşdırılır (8, s. 41). Artıq 2020-ci ilə qədər Azərbaycanda qaz hasilatının ildə təxminən 40-45 mlrd. m³-ə çatacağı planlaşdırılır.

Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında 1996-cı ildə imzalanmış enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlıq haqqında Memoranduma uyğun olaraq, Avropa İttifaqının enerji bazarı ilə tədricən birləşmə və yekun nəticədə inteqrasiya həm bu təşkilat, həm də respublikamız üçün ümumi prioritetləri təşkil edir.

Azərbaycan bərabər, ədalətli və qarşılıqlı şəkildə faydalı əsaslarla dünyanın aparıcı ölkələri ilə enerji daşıyıcılarının çatdırılması sahəsində əməkdaşlığı inkişaf etdirən güclü enerji ölkəsinə çevrilmişdir. Buna görə də Azərbaycan Avropa ölkələrinə qazın nəqli üçün «Cənub dəhlizi» enerji layihəsini hökumətlərarası əməkdaşlıq istiqamətində çox perspektivli sahə hesab edir. Yaxşı məlumdur ki, həmin xüsusi xarakter daşıyan strategiya qazın yeni nəql infrastrukturunu vasitəsilə Xəzər regionundan Avropaya daşınmasını nəzərdə tutur. Gələcək nəql sisteminin ən mühüm elementi 2007-ci ildən istismar olunan Bakı-Tbilisi-Ərzurum boru kəməri hesab olunur (8, s. 42). Türkiyə ərazisi vasitəsi ilə Avropaya çıxış üçün tranzit infrastrukturunun yaradılması ilə həmin layihənin iş əmsalı daha da artmışdır.

Perspektivdə Türkiyə-Yunanistan-İtaliya birləşdirici, Nabukko, Transadriatik boru kəməri kimi genişmiqyaslı layihələr, o cümlədən, təbii qazın Qara dəniz vasitəsilə nəqlini nəzərdə tutan bir sıra digər layihələr də mövcuddur. Azərbaycan uzunmüddətli etibarlı tranzit, yekun bazarlara birbaşa çıxış və kommersiya faydası baxımından ən münasib marşrutun müəyyən edilməsi məqsədilə maraqlı ölkələr və şirkətlərlə, o cümlədən, Avropa Komissiyası ilə fəal şəkildə əməkdaşlıq edir.

Heç şübhəsiz, Azərbaycan qazının satış bazarına çıxarılmasında digər potensial məkanlarla yanaşı, Avropa istiqaməti prioritetlərdən birini təşkil edir.

Rusiya da Azərbaycan qazının real müştəriləri sırasındadır. Əvvəlcə bu ölkəyə 500 mln. m³ qaz satılması razılaşdırılsa da, artıq 2010-cu ildən başlayaraq bu göstərici 1 mlrd m³-ə çatmışdır (9). Bundan savayı Azərbaycanın KazMunayQaz şirkətinin müvafiq layihələrinə qoşularaq nefti və gələcəkdə qazı da Cinə çıxarması potensialı mövcuddur (10, s.14). Avropa-Asiya nəqliyyat dəhlizi Odessa-Brodi-Plotsk boru kəmərinin çəkilməsi layihəsi, sonradan onun əsas «Drujba» boru kəmərinə bağlanması və Pan-avropa (Konstansa-Triyest) boru kəməri ilə yanaşı, Qdansk limanına çıxışı da Azərbaycan üçün maraqlı layihələrdəndir (10, s.10). Bu və ya digər istiqamətin xeyrinə qəbul ediləcək yekun qərar Avropa standartlarına uyğun bir sıra əsas prinsiplərin bir araya gətirilməsi nəticəsində müəyyən olunacaqdır.

İlk olaraq, Azərbaycan istehlakçı ölkələrin enerji təhlükəsizliyinə yüksək səviyyədə töhvə verəcək təbii qaz təchizatı məqsədilə çoxşaxəli nəqliyyat marşrutları ideyasını müdafiə edir. Vasitəçilər olmadan qaz satışı ilə bağlı birbaşa kommersiya müqavilələrinin də imzalanması vacib

şərtlər sırasındadır. Başqa sözlə, tranzit ölkələr satıcılar kimi enerji resurslarının satışı ilə bağlı kommersiya müqavilələrində iştirak edə bilməz. Azərbaycan tranzit ölkələrin rolunu nəql və daşıma xidmətləri üçün şəffaf qiymət mexanizmi əsasında öz ərazisi vasitəsi ilə tranzit qaz axınına təmin edən hasilatçı və alıcı ölkələrin etibarlı və uzunmüddətli tərəfdaşı kimi qiymətləndirir. Bu cür qaz təchizatı sistemi (hasilatçı, tranzit və istehlakçı ölkələr məqsədəuyğun və əlaqələndirilmiş şəkildə fəaliyyət göstərərlərsə) fasiləsiz işləyən daşıma dəhlizləri üçün etibarlı bünövrəni təşkil edir, kommersiya sazişlərinin iştirakçıları tərəfindən müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə zəmanət verir və bütün müvafiq tərəflərin maraqlarını birmənalı şəkildə nəzərə alır.

Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsində Avropanın əsas tərəfdaş ölkələrindən biridir, bu halda ölkəmiz tranzit azadlığı, ayrı-seçkiliyin olmaması prinsiplərinə əsaslanan tarazlaşdırılmış və kommersiya əsasında tariflərin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə Xəzər regionunun digər ölkələrindən Avropaya enerji daşıyıcılarının öz ərazisi ilə maneəsiz tranziti üçün lazımı şərait yaratmağa hazırdır. Rəsmi Bakının mövqeyinə görə, Mərkəzi Asiyada maraqlı ölkələrin milli şirkətləri ilə birgə bu cür layihələrin həyata keçirilməsi üçün ciddi hüquqi, texniki və ya digər maneələr yoxdur (11, s.79). Artıq Qazaxıstanın Tengiz yatağından Azərbaycana tankerlərlə daşınmış 17.500 ton neft 2008-ci ilin oktyabr ayında Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinə vurulmuşdur (11, s. 73). Bundan savayı, Qazaxıstanın və Azərbaycanın dövlət neft şirkətləri Trans-Xəzər nəqliyyat sisteminin reallaşmasına aid əsas prinsiplər haqqında saziş imzalamış və beləliklə, Qazaxıstan neftinin Azərbaycana və dünya bazarlarına çıxarılmasını təmin etmişlər. Qaşaqan yatağından hasilatın başlanılması ilə əlaqədar Qazaxıstan neftinin ən böyük həcmının 2012-ci ildən sonra, BTC boru kəməri ilə nəql olunacağı gözlənilir (10, s. 15). Həm BTC, həm də BTƏ boru kəmərləri layihələri Cənubi Qafqazın geosiyasi əhəmiyyətini artırmış, regional əməkdaşlığa töhvə vermiş və daha geniş Qara dəniz-Xəzər dənizi hövzəsinin Avroatlantik məkana inteqrasiyası prosesi üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Qazaxıstandan Azərbaycan vasitəsilə neftin daha səmərəli şəkildə nəqli üçün yeni infrastrukturlar yaradılmaqdadır. Xüsusən də iri tutumlu tankerlərin girişi məqsədi ilə Kulevidəki ARDNŞ-in Qara dəniz terminalında dəniz dibinin dərinləşdirilməsi prosesi başa çatdırılmışdır.

Gürcüstandakı Kulevi terminalından başqa, Bakıda fəal şəkildə istifadə olunan Səngəçal, Azərtrans və Dübəndi terminalları ilə yanaşı, yeni Qarabağ terminalı tikilmək üzrədir. Perspektivdə bütün bu infrastrukturlardan Qazaxıstan neftinin böyük həcmdə tranziti məqsədilə istifadə oluna bilər.

Azərbaycan Gürcüstan üçün təbii qazın əsas təchizatçısı olmaqla yanaşı, bu ölkədə yanacaq doldurma stansiyalarının artıq formalaşmış şəbəkəsinə malikdir. 2007-ci ilin may ayında Gürcüstanda istismara verilmiş Kulevi Qara dəniz terminalı fəaliyyət göstərir. Terminalın sahibi ARDNŞ 2008-ci ildə bu infrastruktur vasitəsilə təxminən 1 mln. ton neft məhsulu daşımışdır. Bu il isə artıq neft məhsullarının təqribən 800 min tonunu ARDNŞ bu terminaldan istifadə edərək beynəlxalq bazarlara çatdırmışdır. Terminaldan digər ixrac edən tərəflərin neft məhsullarının çatdırılması üçün də geniş şəkildə istifadə olunur (12).

Azərbaycan ildə 30 mln. ton neft, 32 mlrd. m³ qaz istehlak edən dost və qardaş Türkiyənin enerji sahəsində də yaxın tərəfdaşıdır. 2002-ci ildə imzalanmış ikitərəfli saziş çərçivəsində Azərbaycan qazının hər min kubmetri 120 ABŞ dollarına Türkiyəyə satılmışdır (13). 2007-ci ilin aprel ayında sazişin müddəti başa çatmışdır. Azərbaycan və Türkiyə arasında qazın yeni qiymətləri ilə bağlı aparılan danışıqlar prosesi 2010-cu ilin iyun ayında başa çatmış və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin iyunun 7-8-də Ankaraya səfəri zamanı müvafiq müqavilə imzalanmışdır (14). Artıq bu məsələdə də Azərbaycan və Türkiyə arasında həllini gözləyən heç bir problem qalmamışdır.

Beləliklə, beynəlxalq birliyin subyektlərinin milli təhlükəsizlik prioritetləri sırasında enerji təhlükəsizliyi problemi həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Dünyanın müasir enerji xəritəsi ilə tanışlıq bu qənaətə gəlməyə əsas verir. Elə bu reallıqdan çıxış edərək nəhəng enerji alıcıları olan beynəlxalq aktorlar öz siyasətlərinin istiqamətlərini müəyyənləşdirirlər.

Bu istiqamətlərin ünvanlandığı zəngin enerji məkanları sırasında Azərbaycanın müstəsna mövqeyi vardır. Həmin mövqə Azərbaycanın milli maraqlarının etibarlı müdafiəsi məqsədinə xidmət göstərir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Мохаммади Н., Пашкова Е.В. Исламская Республика Иран – у истоков стратегического сотрудничества // Национальная безопасность, м.: 2002, № 3-4, с. 24-29
2. Сейфульмулюков И.А. Мировой рынок нефти: современное состояние и перспективы / МЭМО, 1994, № 4, с. 103-109
3. Морозова И.Н. Особенности мирового рынка нефти в последней четверти XX века и роль арабских продуцентов Персидского залива // Восток /ORIENT/, 2002, № 3, с.92-97
4. Nəsirov E.X. ABŞ və dünya 11 sentyabrdan sonra. Bakı, Adiloğlu, 262 s.
5. OPEC Monthly Report. August 2008 / [http:// www.opec.com](http://www.opec.com).
6. OPEC Monthly Report. Yune 2010 / <http:// www.opec.com>.
7. Azerbaijan oil and geopolitics/ <http:// www.eurasianet.org>.
8. Socor V. Azerbaijan's multiple options for its gas exports// Oil and Gas journal, 2009, № 2, p. 39-43
9. Azərbaycan-Rusiya qaz sazişi / <http:// www.socar.gov.az>.
10. Azerbaijan: oil and gas perspectives. Journal of Petroleum Technology. October 2009, p.14-17
11. Nəsirov E. Azərbaycanın neft və qaz sənayesi: nailiyyətlər və perspektivlər // Azerbaijan Focus, 2009, № 1, s. 71-80
12. Kulevi terminləri / <http:// www.wikipedia.org>
13. Mirqədirov R. Azərbaycan və Türkiyə qaz sahəsində yeni anlaşma ərəfəsində /. «Eco» qəzeti., 2009-cu il, 22 aprel
14. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Türkiyəyə işgüzar səfəri 7-8 iyun 2010-cu il / <http:// www.prezident.az>.

АИДА ТАХМАЗОВА
Доктор философии по истории
Азербайджанский
Медицинский Университет
E-mail: Aida_BT58@hotmail.com

СОВРЕМЕННАЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ КАРТА МИРА И АЗЕРБАЙДЖАН

В данной статье исследуются положение современной энергетической карты мира и вопросы, связанные с ролью Азербайджана в глобальном энергетическом рынке.

Автор на основе фактов и аргументов доказывает, что Азербайджан является страной богатой нефте-газовыми ресурсами.

Официально признанные энергетические запасы страны состоят из более 1,5 млрд. тонн нефти и 2-х миллионов кубометров газа. Со времени подписания «Контракта Века» до сегодняшнего дня в Азербайджанской Республике добыто 308 миллионов тонн нефти. Начиная с 2007-го года Азербайджан экспортируя нефть и полностью обеспечивая свои энергетические потребности превратился в страну, экспортирующую и газ.

AIDA TAHMAZOVA
PhD in History
Azerbaijan Medical University
Chair of "Azerbaijan history"
E-mail: Aida_BT58@hotmail.com

MODERN ENERGY MAP OF THE WORLD AND AZERBAIJAN

This article deals with modern energy system of the world and the role of Azerbaijan in global energy market.

In the base of facts and arguments the author proves that Azerbaijan is a country with rich oil and gas resources.

The proven energy reserves of the country reach over 1.5 billion tons of oil and 2 trillion cubic meters of gas.

Till now, from the signing of the "Contract of the Century" 308 million tons of oil has been produced in the Republic of Azerbaijan. Starting from 2007, as well as, exporting oil, Azerbaijan has turned into a gas exporting country while completely covering its own energy needs.

Rəyçi: t.e.d. F.N. Məmmədov, t.e.d. M. Qasımlı

Azərbaycan Tibb Universiteti «Azərbaycan tarixi» kafedrasının 30 sentyabr 2010-cu il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №1)